

Філософія, або любов до мудрості, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце є філософія.
Г.С. Сковорода

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Метою теми є дослідження розвитку філософської думки українського народу, цілісної національної філософії як складової частини української культури. Ключові поняття: докласична доба, класична доба, новітня українська філософія. Тему слід розкрити через розгляд наступних питань:

1. Докласична доба української філософії.
2. Класична доба української філософії.
3. Новітня українська філософія.

Докласична доба української філософії

Розкриваючи перше питання теми, студентам треба звернути увагу на те, що основними рисами міфоепічної свідомості давнього слов'янства були: культ природи, віра в її творчі сили. Характерною рисою давньої віри був анімізм (одухотворення сил і явищ природи). В усій давньослов'янській міфології впадає у вічі її виразно землеробський акцент. Билинний епос виступав у ролі проміжної, перехідної світоглядної форми між міфологією та філософією.

Щодо ролі введення християнства на Русі існують три основні точки зору. Перша - прийняття християнства східними слов'янами є закономірним явищем, розцінюється як подія величезної ваги (Горський В.С). Друга - перехід Володимира до християнства був трагічною, епохальною помилкою, зрадою традиційної предківської віри, капітуляцією перед Візантією, свідченням ідейної поразки. Стверджується, що Україна-Русь через прийняття християнства засудила себе на духовний застій та безплідність, на втрату права мати свій спосіб духовного життя. Втрата власної віри - найважча наша втрата.

Третя - перехідний (від міфології до філософії) характер епічної свідомості робив її ефективним співучасником творчого діалогу з візантійським християнством (Бичко А.К.).

Студентам треба розкрити основні риси українського світоглядного менталітету: 1) антеїзм (термін походить від давньогрецького міфічного персонажа Антея, котрий черпав свою життєву силу в постійному зв'язку з матір'ю-землею) - емоційно-шанобливе ставлення до землі, рідної природи в цілому; 2) індивідуалізм - праця на родючих землях українського Лісостепу та Степу сприяла формуванню малих соціальних груп. Звідси властивий українському національному характерові індивідуалізм, поєднаний з ідеєю рівності, повагою до окремішнього індивіда та його свободи, гостре неприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади; 3) екзистенційність - життєвість, "заземленність"; 4) діалогічність – гостро-емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприйняття природного та соціального оточення, пріоритет «серця» над «головою»; 5) кордоцентризм (від лат. cordis - серце) - зверненість до «внутрішнього життя», що розкривається як «здатність до товариськості, психологічного розуміння чужого душевного життя... здатність до інтроспекції і споглядальної настроєності» (*Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен, Львів, 1995, С. 155*). Антеїзм, екзистенційність та кордоцентризм - характерні риси, якими визначається специфічність, унікальність української світоглядно-філософської ментальності, утворюючи неповторну діалогічно-гармонійну цілісність - українську філософську думку. Саме остання як власне філософія й народжується за Києворуської доби. В «Ізборнику Святослава» (1073) знаходимо уривки з «Діалектики» візантійською філософа VII-VIII ст. Іоанна Дамаскіна, в яких наводиться таке визначення філософії: «Філософія є пізнанням сущого, оскільки воно суще, тобто пізнання природи сущого. І ще: філософи є пізнанням речей божественних і людських, тобто видимих і невидимих. Далі, філософія є помисленням про смерть як довільну, так і природну... Далі, філософія є уподібненням богові... Філософія є мистецтвом мистецтв і наукою наук, оскільки філософія є початком усякого мистецтва...

Далі, філософія є любов'ю до мудрості: істинна ж мудрість є бог. А тому любов до бога є істинна філософія» (*Антологія мирової філософії. В 4 т., М., 1969, Т. 1, ч. 2, с. 622*). Домінуючим у становленні києворуської філософської думки стає мотив філософії як «любомудрія», тобто «софійне» розуміння філософського знання. Софійне спрямування києворуського «любомудрія» виразно виявило ще одну тенденцію: органом розуміння (просвіщення) як способу осягнення істини виступає серце. В людині, що є точкою перетину світу благодаті й світу гріха, центром цих протидіючих сил є серце, яке зводить воедино думку, волю та віру. Такий кордоцентризм бачимо у вже згаданого Іларіона (X ст.), першого київського митрополита-русича. У своєму «Слові про закон і благодать» він пише, що коли князь Володимир задумав увести християнство на Русі, у нього в серці «засяяв розум».

Студентам треба розкрити положення, що в XIII ст. поряд із церковно-богословськими з'являються твори й світського характеру, яскравим прикладом яких є Галицько-волинський літопис - один із перших українських прозових творів. У другій половині XV ст. виходять видатні пам'ятки українського книжного мистецтва - «Льствица», «Златоструй», здійснюються нові редакції «Києво-Печерського Патерика», зростає кількість перекладених творів. У цей період в Україні з'являються твори суто філософського змісту. Другу половину XVI - початок XVII ст. можна вважати українським Відродженням, результатом якого було утвердження світського начала в духовній культурі, становлення і формування національної самосвідомості українського народу. Одним із таких культурно-освітніх осередків став Острозький центр, який був створений 1580 р. волинським магнатом, князем Костянтином Острозьким (1528-1608). Курс навчання складався зі знаменитих «семи вільних наук» («визволених наук») доби Ренесансу. Це граматики, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика, астрономія. Крім цих «семи наук» тут викладали філософію, її вивчення разом з теологією було прерогативою вищих навчальних закладів запрошувались вчені з інших країн. Організатори Острозької школи прагнули зберегти традиції Київської Русі як основу самобутності української культури й протиставити їй наступу католицизму та ополяченню. Реформаційні ідеї

мислителів Острозького культурно-освітнього центру були неоднорідними - реальне життя вимагало більш високого рівня реформаційних та гуманістичних вчень з орієнтацією на широке коло учасників національно-визвольного руху, що знайшло своє вираження у діяльності братств в Україні.

Звернути увагу, що головним осередком братського руху на українських землях став Львів. Перші документальні згадки про Львівське братство походять з 1463 р. Але найбільш активна його діяльність починається з 1588 р., коли при Успенському соборі був затверджений новий статут братства. У цьому ж році при братстві була відкрита школа, прийнятий її статут та програма. У школі могли вчитися всі верстви населення; у ній викладались початки поетики, риторики, діалектики, астрономії, музики. Філософія окремим предметом не викладалась, але філософські проблеми висвітлювались при вивченні логіки (діалектики) та інших наук. 1615 р. при Богоявленському монастирі сформувався Київське братство, яке започаткувало новий етап у розвитку братського руху, відігравши значну роль у поширенні гуманістичних і реформаційних ідей в Україні. На цей час значно розширилась і зміцніла соціальна база братства, до нього влилися і представники вищих прошарків, які не перейшли в католицизм та унію, а прагнули боротись проти них. Авторитету братського руху сприяв вступ до Київського братства гетьмана Війська Запорізького Петра Конашевича-Сагайдачного зі всім своїм військом в 1618 р.

Важливо наголосити, що величезну роль у розвитку і поширенні гуманістичних і реформаційних ідей в Україні відіграло книгодрукування. В середині XVII ст. в Україні вже налічувалось 25 друкарень, серед яких найважливішою і найпотужнішою була друкарня Києво-Печерської лаври (відкрита 1616 р.), яка стала одним із важливих культурно-освітніх осередків в Україні. Основними гуманістичними ідеями у діяльності мислителів Лаврської друкарні були: свобода людини, нації, народу, боротьба за державну і церковну незалежність.

Важливо, що в XV-XVII ст. у філософській думці України міцніють гуманістичні ідеї, прокладається більш широкий шлях до вивчення світських наук, раціонального осмислення суспільного буття і народної культури.

Виникає потреба в оволодінні досягненнями західноєвропейської науки і філософії, а звідси і потреба в організації школи вищого типу, яка б синтезувала надбання духовної культури і розпочала розробку філософських проблем на основі теоретичного освоєння дійсності. Показником рівня соціально-політичної думки, якого досягли українські діячі, є «Конституція» самостійної Української держави, складена Пилипом Орликом (прийнята 5 квітня 1710 р.). Прийнята ідеями лібералізму та демократії, витримана в дусі ідеалів західноєвропейського просвітництва, ця Конституція є значною пам'яткою політичної думки тогочасної Європи. Створені П. Орликом «Вивід прав України» та «Конституція» ґрунтуються на природно-правовій теорії. З погляду П. Орлика, Україна є повноправним суб'єктом як природного, так і волевстановленого, або людського права, а в широкому розумінні - права народів. На цій підставі обґрунтовувалось право України на вільне, незалежне, державне існування. Ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти надихала козацьких проводирів до особливого піклування про розвиток української культури, людини, прагнення до піднесення її самосвідомості та утвердження гідності особи.

Острозький культурно-освітній центр був першою спробою створення вищого навчального закладу в Україні та східнослов'янському світі. 1636 р. він припиняє своє існування, проте 1632 р. в Києві на базі Київської братської школи та школи Києво-Печерського монастиря виникає Києво-Могилянський колегіум. 1684 р. царським указом йому офіційно надано статус академії (підтверджено 1701 р.). Києво-Могилянська академія стала першим вищим навчальним закладом на східнослов'янських землях. Ідеї гуманізму, Реформації та раннього Просвітництва досліджувалися в філософських системах професорів Києво-Могилянської академії.

Протягом свого майже двохсотлітнього існування (була закрита 1817 р.) Києво-Могилянська академія відіграла важливу роль у суспільно-політичному житті України, у відродженні її культури, в прилученні української молоді до джерел світової науки й мистецтва, в боротьбі за історичне право на існування своєї церкви й держави. Києво-Могилянська академія “народила” у світ перших

українських філософів-професіоналів. Найвизначнішим серед її вихованців був Григорій Сковорода.

Класична доба української філософії

Розглядаючи друге питання, студенти мають розкрити антропологічну спрямованість філософії Г.С.Сковороди (22 листопада 1722 - 9 листопада 1794), яскраво засвідчену в його “філософії серця”. У Г.С.Сковороди серце є не просто дух, безодня думок, а істинна людина. Ця позиція виразно проявляється в його визначенні філософії: “Філософія, або любов до мудрості, спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне, то все світле, блаженне, веселе. Оце є філософія” (Сковорода Г. *Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті*//Твори:У 2 т К.,1994.Т.1.С.351). Центральний мотив філософії Г.С.Сковороди – найбільш важливим, глибоким у людини є її емоційно-вольове начало – “серце”. Із серця випливає все – почуття, прагнення, думки. Вся моральність людини повинна бути звернена на “серце”. Звідси гасло: “Пізнай себе, поглянь у себе!”. Важливою складовою філософської системи Сковороди є вчення про дві природи та три світи. Вихідним для нього є погляд на світ, що складається з двох натур: «Весь мір, - пише він в діалозі «Наркісс», - состоит из двух натур: одна - видимая, другая - невидима. Видима - называется тварь, а невидима - Бог. Сія невидимая натура, или Бог, всю тварь пронизает и содержит; везде и всегда был, есть и будет». Водночас з теорією «двох натур» Сковорода розробляє теорію «трьох світів». Разом вони і повинні були дати відповідь на питання: «світ - що ти є ?». Згідно з цією теорією Сковорода ділив усю дійсність на три гармонійно взаємопов'язані світи: макрокосм (природа), мікрокосм (людина) і символічний світ (Біблія), кожен з яких складається з обох натур, як видимої, так і невидимої. В найбільш закінченому вигляді концепція «трьох світів» викладена в діалозі «Потоп зміїн». Їх доповнює філософія “сродної праці” і “нерівної рівності”. Досягти щастя, на думку мислителя, можна тоді, коли слідуєш велінню своєї внутрішньої природи, виявом якої є сродність з певним

видом праці. Пошуки та вірний вибір «сродної праці», праці за покликанням, є дійсним вираженням людини, її життєдіяльності і самоутвердження. У цьому плані принцип «пізнай себе» має своїм змістом пізнання своїх природних здібностей, нахилів до певного виду діяльності, свого покликання. Підкреслити, що головною і найвищою наукою Г.Сковорода вважав науку про людину та її щастя, називаючи її «верховною наукою». Щастя він розглядає насамперед як стан незалежності та душевного спокою, що досягається шляхом звільнення від тиску навколишнього світу і подолання бентежних пристрастей, злої волі всередині людини. Щастя - це «веселість», яка є виявом «здоров'я гармонійної душі».

Розкрити тезу, що кінець XVIII - початок XIX ст. пов'язаний насамперед із розробкою просвітницької філософії в Україні. Цей період позначений активною діяльністю речників української культури, ведеться значна робота по перекладу філософських творів західноєвропейських просвітників. Найзначнішими осередками розробки філософських проблем стають створена 1819 р. на місці закритої Києво-Могилянської академії Київська духовна академія і Київський університет, відкритий 1834 р. Тут проходила діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, члени якого започаткували розробку філософії української ідеї. Упродовж XIX ст. існувало дві основні філософські магістралі: 1) «неофіційна», публіцистична, філософія, в якій ішов напружений пошук самобутності української думки та 2) «офіційна», професійно-академічна, в якій ставали предметом філософського дослідження найактуальніші проблеми духовного життя суспільства та здобутки природничих наук. На той момент, коли університетська філософія робила свої перші кроки, академічна філософія мала майже двохсотлітню історію, що сягає Києво-Могилянської академії. Слов'яно-греко-латинська академія у Москві, Харківський колегіум, сорок чотири семінарії, що діяли у XVIII ст. - в усіх цих духовних школах викладалася філософія. За рівнем професіоналізму «духовна філософія» на початку XIX століття перебувала поза конкуренції.

Змістом духовно-академічного філософування є, насамперед, філософські курси, які викладались упродовж всього XIX ст. в духовних академіях

тодішньої Росії. На початку XIX ст. в Росії були сформовані чотири духовні академії - в Санкт-Петербурзі (1809 р.), Москві (1814 р.), Києві (1819 р.), Казані (1842 р.). Найдавніша за своїми традиціями школа філософського теїзму (*релігійний світогляд, впливаючий з розуміння Бога як абсолютної особистості, що перебуває поза світом, що вільно створила його і діє в ньому*). Визнання потойбічності Бога відрізняє теїзм від пантеїзму, визнання безперервної активності Бога - від деїзму XIX ст. - Київська релігійно-філософська школа. П.Д.Юркевич (1827-1874) вважав, що філософія має бути повним і цілісним знанням і саме тому вона не може обмежитись пізнанням самого лише механізму світу. Юркевич називає серце «центром душевного і духовного життя людини.., в серці започатковується і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки; в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань...». В «філософії серця» Юркевича яскраво виражена специфіка українського національного світобачення, основні його риси. Вона є виразом душі народу, його традицій, його духовності.

Зауважити, що представники університетської філософії в Києві кінця XIX - початку XX ст. Г.І.Челпанов (1862-1936), В.В.Зеньковський (1881-1962) критикували матеріалізм за заперечення ним реальності духовного та спроби вивести свідомість з матеріальних процесів.

Новітня українська філософія

Розглядаючи третє питання, студенти мають розкрити національно-державницьку спрямованість української філософської та суспільно-політичної думки другої половини XIX – XX ст.: М.І.Костомаров (1817-1885) є автором «Книги буття українського народу», цього фактичного маніфесту-програми Кирило-Мефодіївського братства. М.П.Драгоманов (1841-1895) стверджував ідею поступу, метою якого є здійснення ідеалів лібералізму і соціалізму. І.Я.Франко (1856-1916) вважав, що кожен народ, який дозрів до виокремлення з-поміж інших народів, прагне до самоствердження і відмова в цьому праві українському народові веде до втрати цілісності світової історії. В свою чергу,

ця національна самореалізація необхідна для національного самоусвідомлення окремого індивіда, без якого людина духовно відчужується від власної нації. Леся Українка (Л.П.Косач) (1871-1913) розкриває моральні якості своїх героїв, показує соціальний стан сучасного їй суспільства, дає філософське осмислення дійсності. У цьому відношенні шедевром поетеси є її «Лісова пісня» (1911), яка містить у собі глибоку філософську ідею органічної єдності людини з природою, антропологічної «наповненості» природи. М.С.Грушевський (1866-1934) у своїй історіософській концепції на передній план ставить одне з основних положень, згідно з яким суб'єктом історичного поступу є народ. В.І.Вернадський (1863-1945) створює вчення про перехід біосфери в ноосферу (сферу розуму). Цей процес здійснюється завдяки впливові розуму людини на біосферу, перетворює її в нове середовище життя людства - ноосферу.

Студенти мають розкрити тезу, що філософська думка в українській діаспорі зробила значний внесок в національно-державницький поступ українського народу: В.К.Винниченко (1880-1951), В.К.Липинський (1882-1931), Д.І.Донцов (1883-1979), Д.І.Чижевський (1894-1977), О.Ю.Кульчицький (Олександр Шумило фон Кульчицький) (1895-1980). Центральні теми їх творчості пов'язані з боротьбою за державність України, її національну незалежність, з проблемами морально-етичного характеру, суспільного розвитку, сенсу цивілізації.

Обґрунтувати, що філософія в Україні в 20-90-х роках ХХ ст. є чи не найскладнішим її періодом. Однак навіть в умовах системи тоталітарного мислення філософська думка України не згасала повністю. В 20-ті роки увагу привертають філософські розробки В. Юринця, С. Семковського, П. Демчука. Глибоке філософське осмислення характерне і для ряду творчої літературно-художньої інтелігенції, насамперед М. Хвильового, М. Зерова, М. Вороного, М. Куліша та ін., які прагнули зберегти українську національну культуру. Але ці процеси українського відродження тривали недовго - уже з середини 20-х років почалися репресивні заходи, викликані звинуваченнями у «зраді», в «шпигунстві», у «відступництві» від марксизму-ленінізму тощо. На початку 30-х років почався наступ і на філософів. Культурне відродження, яке почалося в

20-х роках, закінчилось трагічно і ввійшло в історію під назвою «розстріляне відродження». Але певні зрушення у філософському житті України все ж таки були: 1944 р. був відкритий філософський факультет у Київському університеті, 1946 р. створюється Інститут філософії АН УРСР, 1950 р. - ІПК викладачів суспільних наук (з кафедрою філософії) при КДУ ім. Т. Шевченка. 1958 р. із Москви до Києва приїздить Павло Васильович Копнін (1922-1971), який спочатку очолює кафедру філософії КПІ, згодом - кафедру філософії КДУ, а 1964 р. стає директором Інституту філософії Української академії наук. Школа Копніна почала розробляти тематику філософського гуманізму. Увага науковців була акцентована на проблемах людського буття. Написана разом із однодумцями праця «Логика научного исследования» (М., 1965) стала своєрідним маніфестом філософської групи, відомої згодом в Україні та світі як Київська філософська школа. До авторського колективу книги входили П. Копнін, А. Артюх, І. Бичко, Є. Жаріков, П. Йолон, С. Кримський, В. Косолапов, М. Попович, В. Черноволенко, О. Панкратов, інші. Саме в 60-ті роки з ініціативи П. Копніна розпочалися дослідження філософської спадщини діячів Києво-Могилянської академії. Пророчими виявилися слова П. Копніна про те, що осмислення творчого спадку киево-могилянців великою мірою піднесе престиж української філософії та культури у світі.

Програмне теоретичне обґрунтування світоглядно-гуманістичної переорієнтації філософії здійснене у 1968-1969 рр. В.І.Шинкаруком. Творчий колектив київських філософів (головним чином працівників Інституту філософії) видає серію праць виразно антропологічної спрямованості «Людина і світ людини» (К., 1977), «Соціально-історичні та світоглядні аспекти філософських категорій» (К., 1977) та ін.

Обґрунтувати тезу, що нове відродження української духовної культури, в тому числі й філософії, наступає з кінця 80-х - початку 90-х років, коли створюються нові історичні умови розвитку української державності.

Основні терміни.

Докласична доба української філософії – прадавня історія культури українського народу – XVII ст.

Класична доба української філософії - XVIII ст. – перша чверть XX ст.

Новітня українська філософія – 20-ті рр. XX ст. – сьогоднішня.

Питання та завдання для самоконтролю.

1. Опишіть характерні риси світогляду українського народу.
2. Розкрийте зв'язок міфологічної свідомості слов'ян із християнськими нормами.
3. Розкрийте соціально-політичні умови культурного розвитку в Україні наприкінці XIV-поч. XV ст.
4. Чим завдячує Г. Сковорода Києво-Могилянській академії ?
5. Розкрийте місце й суть серця як символу людського існування в українській філософській традиції.
6. Якою мірою М.Гоголь дотичний до історії української культури ?
7. Порівняйте погляди І. Франка (праця “Наука і її взаємини з працюючими класами”) і К. Маркса на рушійні сили історичного процесу.
8. Які чинники, на думку Л. Українки, мають визначати волю людини ?
В чому роль держави як гаранта прав і свобод громадян ?
9. На ґрунті ідейної спадщини М. Хвильового, Д.Донцова, В. Липинського, Д. Чижевського проаналізуйте характер зв'язку філософії та політики.
10. Які проблеми дослідження історії української філософії потребують, на Вашу думку, особливої уваги?

Література

ОСНОВНА

ГОРСЬКИЙ В.С. Історія української філософії. Навчальний посібник.-К., 2001.-376 с.

ІСТОРІЯ філософії України. Підручник (Тарасенко М.Ф., Русин М.Ю. та ін.). – К., 1994. – 561 с.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ: Підручник /Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. - К.: Либідь, 2001. – С. 305-405.

ОГОРОДНИК І.В., ОГОРОДНИК В.В. Історія філософської думки в Україні: Курс лекцій. Навчальний посібник. - К., 1999. – 543 с.

ФЕДІВ Ю.О., МОЗГОВА Н.Г. Історія української філософії: Навчальний посібник. – К.: Україна, 2001. – 512 с.

ДОДАТКОВА

ІСТОРІЯ української культури. - В 5-ти т. - К., 2001.

ОГОРОДНИК І. В., РУСИН М. Ю. Українська філософія в іменах. К., 1997.

УКРАЇНСЬКА та зарубіжна культура / за ред. Заковича М.М. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 622 с.

УКРАЇНСЬКІ гуманісти епохи Відродження: В 2 т. / За ред. В.М.Нічик. – К., 1995. – 860 с.

ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Орій, 1992. – 230 с.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

ІСТОРІЯ філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник /Кер. авт. кол. М.Ю.Русин. К., 1993.

